

ВІДГУК

**офіційного опонента, кандидата філософських наук,
завідувача відділом філософських проблем етносу та нації
Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України,
Фадєєва Володимира Борисовича
на дисертаційне дослідження Волошина Романа Олексійовича
«Історична та колективна пам'ять як чинник геополітичного
самовизначення сучасної України (історико-філософський аналіз)»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
у галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 033 Філософія**

Актуальність теми дослідження Романа Волошина «Історична та колективна пам'ять як чинник геополітичного самовизначення сучасної України (історико-філософський аналіз)» зумовлена низкою теоретичних та практичних питань, що потребують свого вирішення. Передусім йдеться про актуалізацію питань, пов'язаних з проблематикою колективної та історичної пам'ятей, що спостерігається протягом останніх десятиліть в Україні та у світі загалом. Не занурюючись у детальний розгляд причин цієї актуалізації, варто відзначити, що сьогодні жваве обговорення різних версій історичного минулого, спровоковане відмінностями у його інтерпретаціях, та спроби обґрунтувати ті чи інші управлінські та політичні рішення, апелюючи до колективної пам'яті, набуло значного поширення не лише у політичній публіцистиці, а й у наукових публікаціях різних суспільствознавчих дисциплін. Разом з тим актуалізація і навіть політизація цих питань свідчать про відсутність спільного, теоретично обґрунтованого бачення даної проблематики та небезпеку підміни ціннісно-нормативного обґрунтування зазначених рішень заангажованими інтерпретаціями історичних подій. Наявність помітних незбігів у розумінні ключових понять, зокрема понять «колективна пам'ять» та «історична пам'ять», та певна теоретична непроробленість пов'язаних з ними питань створюють серйозні перешкоди для розробки і запровадження адекватної сьогоденню

державної політики з комеморації і вшанування історичних постатей минулого. Не менш важливим чинником актуалізації є й російсько-українська війна, адже обґрунтування російського вторгнення визначальним чином базувалося на історичних інтерпретації всупереч ціннісно-нормативним засадам міжнародного права. Апеляція до історичної пам'яті порушує питання ціннісних пріоритетів політичних рішень і вимагає більш критичного ставлення до схильності багатьох представників політичного класу, зокрема й українського, до пошуку іноді у дуже далекому минулому аргументів на користь тих чи інших дій. Додатковим чинником актуалізації даної проблематики можна вважати і похваллення євроінтеграції України, що спостерігається останніми роками і потребує удосконалення державної політики у сфері міжнародних відносин в умовах нових історичних викликів та перспектив.

Структура дисертаційного дослідження є цілісною та логічною. Дисертант послідовно розгортає аргументацію, розпочинаючи у першому розділі з розгляду теоретико-методологічних засад дослідження, а саме з аналізу наявних соціально-філософських підходів щодо цієї проблематики та обґрунтування взаємозв'язку між колективною пам'яттю та процесами націєтворення. Другий розділ дисертації «Нація і пам'ять як чинники формування ідентичності» затронує питання формування української нації, політики пам'яті та її впливу на процес формування національної ідентичності. Цей найбільший за розміром розділ надзвичайно насичений описом подій і процесів історичного минулого та сьогодення. Робота значно б виграла, якщо б автор дещо скоротив його описову частину. Натомість третій розділ дисертації «Геополітичне самовизначення України. Міжнародне партнерство, європейська та євроатлантична інтеграція, участь у процесі розбудови миру: сучасний стан» варто було збільшити, особливо з огляду на те, що саме він містить найцікавіші положення, які можна вважати інноваційними.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, зроблених у дисертації, їхня достовірність і новизна. У дисертаційній роботі Романа Волошина здійснено логічний і ґрунтовний аналіз впливу колективної пам'яті на геополітичне самовизначення України. Наукова новизна роботи полягає у дослідженні колективної пам'яті як політико-ціннісного ресурсу процесу націєтворення, простеженню взаємозв'язку між трьома складниками останнього, а саме між політикою пам'яті, національною ідентичністю та геополітичним вибором. Автор пропонує удосконалення і узагальнення трьохетапних схем націєтворення, свого часу запропонованих незалежно один від одного і з деякими відмінностями О.Бочковським, М.Грохом та Я.Грицаком, додаючи до схеми четвертий етап – міжнародне (зовнішнє) визнання. У практичній площині результати роботи можуть бути використаними про розробці та удосконаленні державних програм і політик у сфері міжнародних відносин, практик комеморації, а також у викладацькій та дослідницькій діяльності.

Оцінка змісту дисертації та дотримання принципів академічної доброчесності. Результати дослідження показують, що робота є самостійною та ґрунтовною, існує чіткий поділ між авторським аналізом та використанням результатів попередніх досліджень, і це регулярно супроводжується посиланнями на відповідні джерела. Робота за своїм змістом відповідає Стандарту вищої освіти за спеціальністю 033 Філософія та пов'язана із напрямками досліджень освітньо-наукової програми. Порушень принципів академічної доброчесності не виявлено.

Разом з тим під час написання дисертаційного дослідження авторів не вдалося уникнути деяких недоліків, дискусійних положень і суперечностей. Дозволю собі висловити низку зауважень щодо структури та змісту роботи.

1. Розділи дисертаційного дослідження дещо непропорційні за розмірами. Другий розділ складає більшу частину дисертації. Робота б значно виграла, якщо б її зміст був розподілений більш пропорційно. Третій, останній розділ

варто було б збільшити. До того ж він містить інноваційні положення щодо зовнішнього визнання та євроінтеграції України.

2. У підрозділі «Ступінь наукового опрацювання проблеми» Вступу дисертант зазначає, що дослідження колективної пам'яті має «тривалу традицію осмислення у філософії, історіографії, соціології та культурних студіях» (С.11), але не називає жодного імені. Не було б зайвим хоча б перелічити авторів, які, на думку дисертанта, внесли значний внесок у дослідження даної проблематики і вплинули на його роботу. Також не було б зайвим більш детально зупинитися на дискусіях щодо колективної пам'яті серед українських дослідників.

3. На С.12 дисертант проводить розрізнення між постімперськими та постколоніальними трансформаціями в Україні, але далі не пояснює, що означають постімперські трансформації і чим вони відрізняються від постколоніальних. Разом з тим у меті дослідження згадуються лише постімперські трансформації.

4. Низку запитань викликає застосування дисертантом терміну «неісторичні народи» (С.14 і далі). З огляду на репутацію цього словосполучення (його почасти вважають дискримінаційним і принизливим для етнічних груп, яких цим терміном позначають) використання даного терміну потребує додаткових обґрунтувань. Концепт «неісторичні народи» безпосередньо пов'язаний з гегелівськими поглядами на всесвітньо-історичний процес як процес оприявлення Світового Духу (Weltgeist), адже відповідно до філософії історії Гегеля народи діляться на історичні та неісторичні в залежності від внеску у всесвітньо-історичний процес та здатності розбудувати власну державу. Таким чином, неісторичні народи є недержавними народами, які не зробили вагомого внеску в Історію. Чи дотримується автор дисертації подібних поглядів на історичний процес? У чому необхідність застосування цього концепту?

5. Дисертант зазначає, що його методологічний підхід ґрунтований «на розумінні неможливості незаангажованого, абсолютно об'єктивного знання» (С.18). Не заперечуючи цю тезу абсолютно, все ж таки хотілося б з'ясувати як

провести розрізнення між науковими та, наприклад, пропагандистськими твердженнями? Не викликає сумнівів, що будь-яке знання спирається на певні світоглядні настанови і таким чином може вважатися заангажованим, але чи не є прагнення науковців до об'єктивності важливим складником наукової етики, неодмінним регулятивом дослідницької діяльності, а неспроможність досягнути об'єктивності – радше приводом для удосконалення методологічного підходу?

6. На С.22 дисертант зауважує, що свідомо не використовує у дослідженні «історієграфічні джерела, створені науковцями советської школи, оскільки гуманітаристика Советського Союзу існувала обособлено. В ізоляції від світового інтелектуального дискурсу, всі зусилля істориків цього періоду зводилися до створення «ідеологічно коректної» версії минулого». Це твердження видається занадто упередженим і дещо недалекоглядним, оскільки розуміння особливостей і адекватна критика радянської історіографії потребує знання праць істориків цієї доби. До того ж ізоляція від світового інтелектуального дискурсу у радянські часи не була абсолютною і те, як радянські інтелектуали реагували на закордонні методологічні новації і публікації, є важливим для розуміння ідеологічних настанов радянської влади, характеру її впливу на суспільно-політичні та культурні процеси в Україні тощо. Зрештою, подібна методологічна настанова дисертанта прирікає його на ознайомлення з радянськими ідеологічними конструктами з вторинних джерел і входить у суперечність з методологічними настановами академічного історичного дослідження, що вимагають опертя на першоджерела. На жаль це дається взнаки в самому тексті дисертації, коли, наприклад, стверджується, що після створення Українського інституту національної пам'яті у 2006 році «зросла увага держави до історії козацької доби» (С.111). Річ у тім, що історія козацької доби була одним з центральних сюжетів і радянської історіографії України, але відмінною була її інтерпретація. Українське козацтво розглядалося не в контексті національно-визвольних змагань, як це було, наприклад, у Грушевського, а в контексті класової боротьби народних мас з панівними класами.

7. Важко погодитися з такими твердженнями дисертанта: нації лише у XIX столітті «стали частиною політичного дискурсу багатьох країн Європи» (С.23); «перші розмисли про націю як народ з'являються в працях таких мислителів як Г.В.Гегель, Дж.Мілль, Й.Г.Фіхте» (С.26). Використання терміну «нація» у зазначеному сенсі розпочалося раніше, а дебати про те, що вважати нацією тривали в європейських країнах, зокрема у Франції, задовго до Фіхте, Гегеля чи Мілля. Зрештою, сам дисертант на С.47 згадує статтю Д.Дідро в «Енциклопедії» (1765 р.), в якій наведено модерне поняття нації.

8. Вартим роз'яснення є пропоноване у дисертації розрізнення між історичною та колективною пам'яттями (С.31). Дисертант протиставляє історичну пам'ять колективній як «більш об'єктивну», ґрунтовану на «реальних історичних подіях» і пантеоні героїв, які були «реальними історичними постатями». Чи полягають відмінності між історичною та колективною пам'яттями лише у ступені об'єктивності, тобто чи є ця відмінність суто кількісною, адже й історична пам'ять, на думку дисертанта, є пам'яттю колективною? Якщо так, тоді якого ступеню об'єктивності має «досягнути» колективна пам'ять, щоб стати історичною? Разом з тим, на думку дисертанта, «історична пам'ять не синонімічна історії», хоча і ґрунтується на історичних дослідженнях, вона проходить «крізь фільтр суб'єктивного сприйняття і досвіду», «апелює до цінностей і емоцій». Тоді варто уточнити, що мається на увазі під «більшою об'єктивністю» історичної пам'яті?

9. Дискусійним видається і розуміння дисертантом політики пам'яті держави. Фраза «державна політика пам'яті слугує передусім використанню подій минулого для досягнення політичних цілей, зокрема формування колективної пам'яті» (С.89) звучить занадто інструменталістські та етатистські. На С.98 держава визнається «головним дівцем політики пам'яті», який «визначає офіційні символічні межі спільноти й формує окреслює поле легітимного історичного знання». Проблема полягає у тому, що народ чи нація у цьому разі виявляється не носієм суверенітету, для якого держава є інструментом реалізації його прагнень, а об'єктом впливу з боку держави, що намагається сформувати його ідентичність, прищепити йому привід «для

гордості та сорому». Чи узгоджується подібний підхід з ціннісно-нормативними засадами української державності, а саме із заборонаю цензури та з положенням (ст.15 Конституції України) про те, що «жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова»?

10. Дисертаційне дослідження лише виграло б, якщо б у третьому розділі, пов'язаному із зовнішнім визнанням, була розглянута проблема конфлікту інтерпретацій історичних подій, зокрема українсько-польські дискусії навколо тлумачення Волинської трагедії 1943 року, адже ця проблема безпосереднім чином стосується як питання історичної пам'яті, так і проблеми міжнародного визнання України.

11. Викликає питання інтерпретація автором терміну «heartland», який він перекладає як «серце світу». Спочатку дисертант наводить думку Г.Маккіндера про «світовий острів», ототожнюючи його з Євразійським континентом і називаючи його центром сили, але у наступному реченні стверджує, що згідно з концепцією Маккіндера Україна є «своєрідним серцем світу» (С.152). Не зрозуміло, якої думки дотримується дисертант?

Варто зазначити, що всі зауваги носять уточнювальний і полемічний характер, а отже, в жодному разі не ставлять під сумнів високий теоретичний рівень дисертаційного дослідження.

Загальний висновок та оцінка дисертації.

Дисертація Романа Волошина «Історична та колективна пам'ять як чинник геополітичного самовизначення сучасної України (історико-філософський аналіз)» є самостійним науковим дослідженням, виконаним на належному науково-теоретичному рівні у відповідності до чинних вимог. Дослідження пройшло апробацію, містить наукову новизну і має як теоретичну, так і практичну значущість для української науки і освіти.

Дисертація Романа Волошина відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (з наступними змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення про присудження ступеня доктора філософії»,

затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року. З огляду на вищезазначене, вважаю, що здобувач Волошин Роман Олексійович заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 Філософія галузі знань 03 Гуманітарні науки.

Офіційний опонент

кандидат філософських наук, завідувач

відділу філософських проблем етносу та нації

Інституту філософії імені Г.С.Сковороди

НАН України

Володимир ФАДЄЄВ

6 березня 2026 р.

Підпис *Володимир Федосєв*
засвідчую
Учений секретар Інституту філософії
імені Г.С.Сковороди НАН України.

